

Milan Kopecký

*Několik poznámek
o Konáčově hře Judith*

Mikuláš Konáč z Hodiškova patří k autorům, jimž literární historie věnovala dosud daleko méně pozornosti, než kolik si zaslужují. Jako by se zapomnělo na to, že Konáč sehrál v naší literatuře první čtvrtiny 16. století (do níž spadá největší rozmach jeho činnosti jako překladatele, upravovatele a vydavatele) podobnou úlohu, jako sehrál v posledním čtvrtstoletí Veleslavín. Veleslavína ostatně Konáč po nejedné stránce připomíná, především šíří svých zájmů, ale i mnohotvárností a jistou roztržitostí svého díla. Tato roztržitost (která se jeví na první pohled jako eklekticismus) vyplývá ze snahy obejmout co největší bohatství literárního života a projevuje se i ve snaze co nejvíce recipovat z cizích literatur. Okruh Konáčových čtenářů byl v této době zřejmě velmi široký, a proto měla jeho činnost, kterou odpovídal dobové potřebě, nemalý význam pro upevňování kulturní pospolitosti české národnosti.

Hlavní tři Konáčovy spisy, původní Kniha o hořekování a naříkání Spravedlivosti, z němčiny přeložená hra Judith a podle Boccaccia zdramatizovaná Hra pěkných přísloví, vycházejí však až v době, kdy Konáč přestal stát v centru kulturního ruchu, r. 1547. Pro další rozvoj literatury má z nich největší význam hra Judith.

Dále se chci zaměřit na tuto Konáčovu hru se zřetelem k její předloze a k jejímu významu v naší dramatické literatuře předbělohorské; při tom se dotknu i některých otázek obecného rázu. Je samozřejmé, že mé poznámky budou jen nepatrným příspěvkem k pochopení kulturních zájmů Konáčovy doby a že definitivní názor na Konáče bude možno podat až po rozboru celé jeho tvorby, především však renesančních látek v jeho díle.

Konáčovým dílem se dosud speciálně zabývali jen dva badatelé, Václav Měrka a Zdeněk Tobolka. — V. Měrka ve studii Mikuláš Konáč z Hodiškova s podtitulem Příspěvek k poznání jeho literární práce a jeho jazyka¹, která je vlastně naší jedinou prací o literárním díle Konáčově jako celku, přispívá bohužel málo k rozšíření našich poznatků o Konáčovi, neboť jeho popisné výklady jsou zaměřeny především na Konáčův jazyk (a ani v této oblasti nemohou být úplné, protože své doklady autor bere jen z části Konáčova díla). — Ani Zdeněk Tobolka nepodal úplný Ko-

¹ ČMF IV, 1915, str. 1–13, 117–123, 215–221.

náčův obraz, neboť ve své práci Český knihtiskař Mikuláš Konáč z Hodiškova² se obírá jen Konáčovou činností tiskařskou. — Kromě uvedených dvou prací se ovšem shledáváme s výklady o Konáčově díle ve spisech s širší problematikou literárně historickou; práce ty uvedu v kapitole II.

I

Náš kulturní vývoj mezi husitstvím a Bílou horou bývá tradičně označován jako období humanismu a reformace; přitom oba tyto „proudy“ buď bývají stavěny do protikladu, nebo se prostě kladou vedle sebe jako „proudy“ na sobě v podstatě nezávislé. Toto pojetí je však nesprávné; je třeba najít společného jmenovatele, na který by se daly oba tyto „proudy“ uvést a který by vyjádřil snažení celé doby.

Před podobným problémem stojí i literární věda polská. Klíč k řešení našel zde Kazimierz Budzyk v práci *Z dziejów renesansu w Polsce*³, kde vychází z Engelsovy definice renesance formulované v úvodu k Dialektice přírody a s tohoto hlediska zkoumá vývoj polské literatury 16.—17. století. Budzyk ruší tradiční rozdíl mezi renesancí a reformací a oba tyto „proudy“ vykládá jako dvojí odraz téže dějinné tendence, totiž úsilí buržoasie o získání politické moci. Vidí proto v renesanci a reformaci dvě varianty téže dějinné tendence a volí pro ně jediný termín — renesance. Do polské renesance pak pojímá všechno kulturní dění od poloviny 15. stol. do prvních desetiletí 17. století⁴.

Domnívám se, že by se toto pojetí mohlo aplikovat i na naši literaturu, i když u nás převládá varianta tradičně zvaná reformace. V evropských zemích v 15. a 16. stol. ostatně dominovala vždy jedna z obou variant, buď renesance v užším slova smyslu, nebo reformace. Pro náš kulturní vývoj od husitství do Bílé hory je při vši složitosti třídních vztahů charakteristické, že v průběhu boje feudálů a měšťanstva si měšťanstvo vytváří vlastní kulturu, jejímž ideologickým podkladem je reformace.

Podobně jako u nás, reformace dominovala v Německu, kde měšťanské protifeudální hnutí nabývá od Lutherova vystoupení formy odboje proti církvi. Tato převaha reformace v německé literatuře se projevila nepřímou i v naší literatuře, neboť pro tento společný vývoj se u nás v 16. stol. poměrně hodně čerpá z literatury německé, která se v tomto období ochotně dala do služeb reformačnímu úsilí, jistě za působení příkladu iniciátora německé reformace, zvláště jeho překladu bible do němčiny.

² Příloha ke IV. svazku edice *Monumenta Bohemiae typographica*, Praha 1927.

³ Wrocław 1953.

⁴ Zařazuje sem tedy Jana z Ludziska, Długosze, Ostroróga, Biernata z Lublina, Marcina Bielského, Kopernika, dále Reje, Kochanowského a další představitele polské literatury „zlatého věku“ a měšťanskou literaturu konce 16. a první poloviny 17. století.

Podřízení německé literatury cílům reformace lze nejvíce pozorovat v dramatické tvorbě, v níž vzniká mnoho her s náboženskou tematikou, mezi nimiž zvláštní postavení zaujímají hry biblické. S významným podnětem k rozvoji biblické hry přišel sám Luther, který ve svých předmluvách k překladům biblických knih Judith, Tobiáš, Esther a j. s nadšením psal o básnických hodnotách a dramatické kompozici těchto knih, a tím vyzýval k zdramatisování biblických látek.

Jako doklad uvádím citát z jeho předmluvy k překladu knihy Judith z r. 1534: „Und mag sein, dass sie [die Juden] solche Gedichte gespielt haben, wie man bei uns die Passion spielet und anderer Heiligen Geschichte, damit sie ihr Volk und die Jugend lehren, als in einem gemeinen Bilde oder Spiel, Gott vertrauen, fromm sein und alle Hilfe und Trost von Gott hoffen in allen Nöten wider alle Feinde. Darum ist einen fein, gut, heilig, nützlich Buch, uns Christen wohl zu lesen, denn die Worte, so die Personen hier reden, soll man verstehen, als rede ein geistlicher Poet oder Prophet aus dem heiligen Geist, der solche Personen fürstellet in seinem Spiel und durch sie uns predigt.“

Za těchto okolností je pochopitelné, že se v německé dramatické poesii setkáváme se zpracováním biblického podání o Adamovi a Evě, o Kainovi a Abelovi, o Abrahamovi a Isákovi, o Jakobovi a jeho synech, o Josefovi Egyptském, o Helim a jeho dvou synech, o Samuelovi a Saulovi, o Davidovi, Šalomounovi, Ruth, Judith, Esther, Zuzaně, o Danielovi, Tobiáši a j. Nejsou však literárně využívány jen látky starozákonní, ale i — ovšem v menší míře — novozákonní, jako na př. o Janu Křtiteli, o dvanáctiletém Ježíši, o bohatci a Lazarovi, o ztracené ovci, o marnotratném synu, dramatisovány jsou Kristovy zázraky, počínajíc Kání Galilejskou, jeho umučení, dále příběhy ze života apoštolů a učedníků, jako obrácení Pavlovo, věznění Petrovo, kamenování Štěpánovo a j. Některé z těchto biblických látek se uplatňují, jak uvidíme, v literárním zpracování i u nás. Myslím však, že mezi faktem dramatisace biblických látek v Německu a u nás je jistý rozdíl: v Německu zdramatisování těchto látek znamenalo zároveň jisté zdemokratisování písemnictví přístupného dosud nevelkému okruhu čtenářstva, kdežto u nás tato demokratisace není přínosem až 16. století, protože byla provedena už v době husitské; je ovšem nepochybné, že po rozšíření knihtisku a zdramatisování biblických látek se míra této demokratisace ještě zvětšila.

Důraz, který reformace položila na bibli a na její zpřístupnění lidu, vedl někdy k představě, že reformace v oblasti literatury neměla jiný záměr než popularisování biblických a jiných náboženských látek. To je však omyl. Literatura 16. století — ať už šlo o literaturu „reformační“ nebo o literaturu „renesanční“ v užším slova smyslu — byla zaměřena v podstatě na stejné prostředí konsumentů, a proto i působení literatury „reformační“ bylo podobné jako působení literatury „renesanční“. Je nepochybné, že

s hlediska obsahu jde u „reformační“ literatury spíše o látky středověké než novověké, ale s hlediska společenského působení je to písemnictví bojující za nové formy společenské stejně jako literatura „renesanční“. O tom konečně svědčí i to, že nejednou v těchto literárních projevech s náboženskými látkami jsou určité motivy aktuálně pointovány, že některé scény nebo celá skladba chtějí co říci současné době. Konečně i s formálního hlediska jsou styčné body mezi literaturou renesanční a reformační, a to jak v žánrech, tak v jazyce. Vždyť úsilí vytvářet literaturu národním jazykem je společné pro obě varianty literatury této doby.

Jednou z biblických látek, které byly v národních literaturách zpracovávány, je vypravování o židovské vdově Judith, která se v době asyrského obléhání Bethulie dostane do nepřátelského tábora, zabije tam vůdce Asyřanů Holoferna a tím přispěje k vítězství Židů. V české literatuře období renesance byla tato látka zdramatisována dvakrát (Konáč, Vrána), v německé několikrát (Birck, Greff, Schmeltzl, Schonaeus, Anonymus, H. Sachs, S. Hebel a j.)⁵.

II

Konáčova Judith má úvodní věnování panu Janu staršímu Hodějovskému z Hodějova, z něhož se sice dovídáme, že skladba je překladem hry, sepsané *německými rykmy*, ale svůj pramen překladatel neuvádí. Mezi badateli, z nichž se nikdo — kromě Máchala — nezabýval otázkou Konáčovy předlohy speciálně, převládl názor, že Konáč překládal z dramatu Joachima Greffa z r. 1536.

Tento názor nacházíme po prvé formulován jako hypothesu u F. B. Mikovce v Příspěvcích k dějepisu českého divadla⁶ a pak u dalších badatelů, kteří jej přijímají bez ověření, u Jos. Jirečka ve *Staročeských divadelních hrách*⁷, F. Menčíka v *Příspěvcích k dějinám českého divadla*⁸, Jar. Vlčka v *Dějínách české literatury*⁹ a J. Jakubce v *Dějínách literatury české*¹⁰. K tomuto názoru se postavil skepticky Antonín Truhlář¹¹ a hlavně V. A. Francev, který ve studii *Češskije dramatičeskije proizvedenija XVI—XVII st.*¹² zdůrazňuje, že pro toto tvrzení nebyly dosud nikým podány žádné důkazy. Tato skepse byla podnětem J. Máchalovi k tomu,

⁵ Srov. Otto Baltzer, *Judith in der deutschen Literatur*, Berlin — Leipzig 1930.

⁶ *Lumír* III, 1853, str. 112.

⁷ Praha 1878, str. X.

⁸ *Rozpravy ČA* 1895, str. 83n.

⁹ Vydání z r. 1951, I. díl, str. 290.

¹⁰ I, Praha 1929, str. 599.

¹¹ *Památník . . . Frant. Josefa I*, Praha 1898, III, str. 85.

¹² Varšava 1903, str. 71.

že v ČMF II¹³ opakoval své starší tvrzení z recenze Francevova citovaného spisu¹⁴ o Greffově hře jako Konáčově předloze.

I když nelze mít pochybnosti o tom, že Máchal měl v rukou Greffovu hru, přece jeho argumentace není zcela přesvědčivá, protože jeho tvrzení je formulováno jen velmi stručně s uvedením jediného dokladu. Pádnost tohoto dokladu ještě oslabuje to, že jde o doklad z prologu, který, jak dále ukážeme, je pro důkaz o věrnosti překladu z celého textu nejméně vhodný. Máchal zde sice slíbil podati později podrobnější srovnání, neuveřejnil je však, nechceme-li arciť za ně pokládat odstavec v práci *Dějiny českého dramata*¹⁵, v němž ve třech větách opakuje své vývody z ČMF II.

Otázka Konáčovy předlohy ostatně není nijak spleťtá. Na první pohled je zřejmé, že si Konáč mohl vybrat předlohu jen ze tří německých prací, vzniklých v době jeho literárního působení: je to drama Sixta Bircka z r. 1534 (latinské s týmž námětem je z r. 1536), hra Joachima Greffa z r. 1536 a hra Wolfganga Schmeltzla z r. 1542. Byly to vesměs školské hry, psané se záměry výchovnými a vzdělavatelnými. Všichni tři uvedení autoři jsou známými německými skladateli školských her. Birck napsal svou skladbu ještě před vydáním Lutherova překladu bible, a měl proto za předlohu Vulgatu, kdežto Greff a Schmeltzl, i když byli příslušníky různých náboženství (Greff evangelík, Schmeltzl katolík), používali lutherského biblického překladu. Tím se dá vysvětlit, proč si jsou někde obě tato díla hodně blízká, přestože vznikala nezávisle na sobě. Dodávám ještě, že Greff byl prvním, kdo uskutečnil Lutherovu výzvu k literárnímu zpracování biblických látek (ovšem biblických námětů bylo literárně využíváno i před rokem 1534).

Už počet jednajících osob vzpomenutých her (v německé hře Birckově je jich 58, v latinské dokonce přes 70, u Schmeltzla 12 a u Greffa stejně jako u Konáče 33) nám napoví, že Konáčovou předlohou byla hra Greffova. Dále se budeme zabývat poměrem Konáčovy hry ke Greffově podrobněji.

Společným rysem všech tří německých dramát je zdůraznění tureckého nebezpečí. — Skladby o Turecích a tureckém nebezpečí byly v 16. stol. časté i v naší literatuře, stejně v umělé, jako v lidové. Protiturecká literatura sloužila totiž jednak zájmům vládnoucích kruhů, jednak odrážela zájmy lidu (po té stránce je zajímavé, že v lidové tvorbě je Turek spíše komickou postavou než nenáviděným a krutým uchvatitelem). Literatura o tureckém nebezpečí se u nás zvláště rozvíjí od počátku druhé poloviny 16. století, nicméně stojí za připomínku, že Konáč vydává už asi r. 1526 spisek O nešťastné bitvě a porážce Uhrů od národu tureckého učiněné. To by poukazovalo k tomu, že z množství biblických her, které v Německu byly napsány, Konáč sáhl právě po látce, která se jevila už pro svou protitureckou tendenci jako aktuální.

¹³ 1912, str. 170—171.

¹⁴ LF XXXI, 1904, str. 72.

¹⁵ Praha 1917, str. 48.

Dříve než přistoupíme k vlastnímu srovnání Konáčovy hry se skladbou Greffovou, všimneme si podrobněji úvodního věnování Konáčova, které je projevem původním a opravdu osobitým, zrcadlícím mravní a uměleckou individualitu autorovu.

Funkce úvodního věnování byla v renesanční literatuře (stejně jako v literatuře středověké) neobyčejně důležitá. Bylo to vlastně *captatio benevolentiae*, které mělo vzbudit pro spisovatelovu práci porozumění a mělo povzbudit mecenáše, jemuž bylo věnováno, k vydání díla tiskem. Tak tomu bylo i v našem případě. Knihu totiž vydal společně s dvěma jinými Konáčovými skladbami Bohuslav z Hodějova, jehož strýci, Janu staršímu z Hodějova, byla kniha dedikována.

Ve svém věnování Konáč odůvodňuje, proč přeložil Judith do češtiny:

„A zvláště poněvadž někdy Římané vlaskou svou řečí přirozenou (umějíce však latinskou) pro vzdělání obecného dobrého mnohé věci spisovali, jako Petrarcha, Bocatius, Dantes i jiní, a do dnešního dne spisují, Němci také tím svým drsnatým švandrovým jazykem kteraké historie spisují vidíme. Co pak Poláci činí, kteříž někdy dosti málo neb nic svou řečí přirozenou psátí neuměli, ale cizí, latinské, užívati musili, již pak nyní netoliko prosté rozprávky spisují, ale rykmy mírnými hry rozličné znamenitých poetuov kratochvilných Terencia a Plauta svým tím hrubým a neohebným glagolem tisknou a na světlo vynášejí. I to také já znamená, kterakú ti národové o rozmnožení jazyku svého přirozeného péči a o vzdělání obecného dobrého mají, nechť, aby český náš přirozený jazyk tak hojný, tak lahodný a tak příjemný, kterýmž neméně plně, ozdobně a foremně mluveno muože býti nežli latinským, bez rozmnožování ležal a obecnému dobrému žádného prospěchu nepřinášel, hru tuto z kněh Judith vzatú (jakož již povědino) v tyto rykmy českým jazykem sem sepsal a pro napravení obecného dobrého k vytisknutí dal.“

Tento citát je zajímavý především proto, že je to Konáčovo uvědomělé přihlášení k národnímu humanismu, které můžeme položit vedle o půl století starší slavné předmluvy Kornelovy k překladu Knih o napravení padlého jako zajímavý protějšek, ukazující, že boj o národní humanismus nebyl ještě ani v době Konáčově dobojován. Konáč se zde jeví jako pokračovatel v národně humanistických snahách Kornelových, jejichž dovršitelem se stal svou popularisační činností Daniel Adam z Veleslavína, a je ironie, že tak plamennou obranu mateřského jazyka najdeme v díle dedikovaném Janu staršímu Hodějovskému, mecenáši latinsky píšících spisovatelů.

Pozoruhodné je i to, že citát tohoto druhu není v Konáčově díle ojedinělý. Tak na př. v předmluvě k lukiánskému Rozmlúvaní Charona s Palinurem čteme: „... *kteréz sem . . . v český přeložil jazyk, ovšem nepochybuje o tom, že jiným na vodě psátí budu, a zvláště těm, kteréž tak veliká a takás vzteklá nenávisť přirozeného drží jazyku, že mnohokrát z omýlení české písmo v ruce své vezmúce, hned rychle zase ne jinak než jako horké uhlé vypúštějí. Takovéť já mezi těmi, kteříž posmievanie jsou najhodnější, počítám. Ne takovéť jistě Němci nenávisť (všecky jiné pro ukrácení pomina) k svému drsnatému jazyku mají.*“¹⁶

I tento citát, starší o 40 let než věnování k Judith, svědčí o přímo programové národně uvědomovací práci Konáčově. Citát je časově blízký klasickému projevu Kornelovu, po kterém následují další podobné nadšené obrany českého jazyka z pera Řehoře Hrubého z Jelení (v předmluvě ke knize Jana Zlatoústého *Že žádný nemuož uražen býti* z r. 1501), Václava Piseckého (v předmluvě ke Spisu Izokrata k Demoničovi napomenutelnému z r. 1512) a jiných.

Citované místo z věnování k Judith nás vede též k zamyšlení nad Konáčovým poměrem k polské literatuře. Nemyslím, že bychom v jeho označení polštiny *hrubým a neohebným glagolem*, stejně jako v epithetech *drsnatý* a *švandrovny* (první nacházíme v obou citovaných Konáčových projevech) u němčiny museli hledat projev národního šovinismu. Ve vztahu k polštině lze v tom najít stanovisko člověka, který zná vývoj české i polské literatury a jenž si je dobře vědom toho, že jeho současnost je ve vztahu obou blízkých literatur jistým mezníkem. Až do 15. století stojí totiž polská literatura po obsahové i formální stránce pod vlivem literatury české, jak podrobně ukázali R. Jakobson¹⁷ a M. Weingart¹⁸. Zhruba od 16. stol. se tato situace mění a úlohu učitelky přebírá někdy žákyně, jak vidíme na př. z Tragedie neb hry žebračí. Stanovisko staromilce Konáče je tu pochopitelné: vidí, že česká literatura je dostihována a dokonce předstihována literaturou polskou, která se ve svém vývoji stále osvobozuje od nenárodních tendencí¹⁹. Nakladatel Konáč zároveň pozoruje, že se pro českou knihu ztrácí polské publikum, ke kterému on se ještě ve svých tiscích obracel, na př. v předmluvě k překladu kroniky Eneáše Sylvia z r. 1510 s verši: *Protož jí sobě neobtěžuj čísti, | neb muože tobě užitek přinésti, | Čechu, Slováku, Moravče, Poláku, | chvíli všelijakú.*

Konáčova zmínka o polských překladech Terentia a Plauta je pro polskou literární historii stále ještě podnětem k usilovnému bádání, protože zatím v polských (ani jiných) pracích o této době nenajdeme zjištění, které překlady z těchto dvou

¹⁶ Citát je z Tobolkovy fototypické edice Šest tisků Mikuláše Konáče z Hodiškova a Jana Wolffa, *Monumenta Bohemiae typographica* V, Praha 1928.

¹⁷ Pod pseudonymem Olaf Jansen ve studii *Český vliv na středověkou literaturu polskou*, sborník *Co daly naše země Evropě a lidstvu* I, Praha 1939.

¹⁸ V knize *Slovanská vzájemnost*, Praha 1926.

¹⁹ Na otázku, zda Konáč znal polsky a polskou literaturu, odpověděl V. Hanka v *Rozboru staročeské literatury II, Rozpravy KČSN*, str. 686–695, kde rozebral Zrcadlo Moudrosti sv. Crhy. Hanka se domnívá, že znalosti polštiny a polské literatury měl Konáč od svého bratra, který jako kupec jezdil občas za obchodem do Polska.

řimských dramatiků měl Konáč na mysli. Je známo, že půl století po Konáčově zmínce vydává na svou dobu znamenitý překlad Plautovy komedie *Trinummus* Piotr Ciekliński (1558—1604) s názvem *Potrójny* (1597) a hru lokalizuje do Polska²⁰. Avšak Konáčovo sdělení o polských překladech Plauta a Terentia nelze zatím konfrontovat se žádným dochovaným překladem z této doby. Jeho zprávu potvrzuje zatím z nepatrné části jen poznámka v inventáři M. Szarffenberka z r. 1547, zachycující mezi polskými knihami také exemplář Terentiových komedií²¹.

Konáčův vztah k Polákům lze dokreslit ještě třemi poznámkami:

1. Pravidlo lidského života věnoval Konáč se svým bratrem Václavem r. 1528 nejvyššímu kancléři království polského „Kryštofu z Šidlovce a na Snělově“. (Konáč nebyl se svou dedikací jediný; tak na př. Erasmus Rotterdamský dedikoval Krzysztofu Szydłowickému dílo *O jazyku*.)
2. Lukiánský dialog Charona s Palinurem byl v l. 1536—1542 přeložen do polštiny. Objasnit vztah českého a polského překladu se pokusím na jiném místě.
3. Podle Konáčova díla *Životové a mravná naučení mudrců přirozených* zpracoval tuto Burleyovu látku v polštině Marcin Bielski.

IV

Po Konáčově úvodním věnování následuje veršování *Proč Pán Bůh těžkosti dopouští*. Je to opět vlastní práce Konáčova, v níž autor horlí proti hříchům a mravní zkaženosti své doby a vyzývá ke ctnostnému životu, což je charakteristické pro celou jeho činnost. Veršování je nesené tímž tónem jako všechny Konáčovy moralisující úvody nebo doslovy a jako jeho hlavní skladba *Knihy o hořekování a nařikání Spravedlivosti, královny a paní všech ctností*. Je naplněno spisovatelovou mravní opravdovostí a vírou, že zlepšení mravů je jedinou cestou k ochraně před nepřáteli, hladem, morem a drahotou.

Po věnování a moralistním veršování následuje seznam osob, *kteří v této hře mluví*. Jejich seřazení — nejdříve z *Asýrských*, pak z *Židuov* — souhlasí se seznamem jednajících osob v díle Joachima Greffa jen s tím rozdílem, že nadpisy a bližší určení postav jsou u Konáče české. V Greffově hře jsou kromě latinského seznamu jednajících osob i latinské scénické poznámky a latinská je i formulace ostatních mimotextových částí. Konáč z toho ponechává jen latinské číslování aktů a scén, ostatní překládá do češtiny²².

²⁰ J. Krzyżanowski, *Historia literatury polskiej*, Warszawa 1953, str. 240.

²¹ M. Szyjkowski, *Dramat w Polsce, Dzieje literatury pięknej w Polsce*, Kraków 1936, 2. vydání, 2. část, str. 295. — Pozn. v korektuře: Konáčovu zmínku o polských překladech Terentia a Plauta se pokouší vysvětlit také Josef Bečka ve studii *Polské písemnictví ve světle českých překladů, Česko-polský sborník vědeckých prací II*, Praha 1955, str. 155–156.

²² Na Greffově hře vůbec je na první pohled patrné, že jejím autorem byl humanistický kantor, jehož záměrem bylo vytvoření školské hry. Hra o Juditě není

Poté je u Konáče otištěna předmluva, u Greffa prologus. Jejich srovnání ukazuje, že právě zde se Konáč od Greffa nejvíce odchýlil. Greffovy verše mu sloužily jako vodítko k improvisaci, do níž vložil řadu svých veršů, na př.:

*Děkujice Bohu z toho, že nám Čechuom velmi mnoho
ráčil uděliti svého slova tak spasitedlného.*

V Konáčových verších je tendence díla odhalena a zdůrazněna tak, jak toho vyžadovalo drama, snažící se v duchu potřeb doby sloužit životu. Proto by bylo nepochopitelným duchu 16. stol., kdybychom se této Konáčově moralistní tendenci podívovali a hodnotili ji záporně. Morální tendenci obsahovala ostatně ve značné míře i dramatická literatura antická, především tragedie, pod jejímž vlivem se vyvíjelo školské drama.

Nejvěrněji Konáč přejímá z Greffa na začátku a na konci předmluvy, uprostřed však je poměrně samostatný. Proti německému prologu je ve své předmluvě stručnější.

Pak následuje vlastní hra. Porovnání obou textů²³ nám poskytne toto schema řazení výstupů a výjevů v pěti jednáních:

I. akt: Holofernes se chvástá válečnými úspěchy a ptá se svých rádců na Židy (1. scéna). Achior varuje před Židy a je jim za to vydán. (2.) Bargathan a Thares uváží Achiora ke stromu před Bethulií. (3.)

II. akt: Židovští střelci Nathan a Joach najdou Achiora a odvádějí jej do města. (1.) Ve městě Achior podává zprávu Oziáši a Izrahelovi. (2.) Na poradě u Holoferna je rozhodnuto obsadit židovské studnice. (3., 4.) Oziáš žádá sklíčené Židy, aby vydrželi bez vody pět dní. (5.)

III. akt: Judith nabízí Židům svou pomoc. (1.) Její modlitba. (2.)

IV. akt: Judith se služebnicí Abrou odchází do Holofernova ležení. (1.)²⁴ Je zastavena asyrskými strážci studnic Amanem a Atachem. (2.) Je přivedena k Holofernovi. (3.) Juditina modlitba. (4.) Přípravy k hostině. (5.) Na hostině Holofernes pozve Judith k sobě do stanu. (6.) Judith ve stanu usekne Holofernovi hlavu a vrací se k Židům. (6.)²⁵ Judith oznamuje, co se stalo. Achior chce z vděčnosti přijmouti židovského boha. (7.)

konečně jeho jedinou školskou hrou. Z ostatních jmenuji aspoň tyto (vždy jen začátek titulu): Ein lieblich und nützbarch spil von dem Patriarchen Jacob und seinen zwelff Sönen (1534).

Drey liebliche nützbarche Historien der dreier Ertzvetter und Patriarchen Abrahams, Isaacs und Jacobs (1540).

Lazarus vom Tode durch Christum am vierden tage erwecket (1545). Viz Reinhard Buchwald, *Joachim Greff*, Leipzig 1907.

²³ Děkuji správě Landesbibliothek v Gothě, která mně ochotně ke studiu zaslala jediný známý exemplář Greffovy hry, a Universitní knihovně v Brně, která mně zapůjčila starý tisk se skladbou Konáčovou.

²⁴ U Greffa správně „scena prima“, u Konáče chybně „scena septima“.

²⁵ Greff mylně označuje tuto scénu jako šestou a tento omyl přejímá i Konáč.

V. akt: Zmatek mezi Asyřany, v bitvě Židé vítězí. (1.) Židé děkují Juditě. (2.) Děkovná píseň Juditina. (3.) Judith propouští služku Abru. (4.)

Konáč většinou reprodukuje Greffa verš po verši; ze shodného řazení promluv jednajících osob je jen jediná odchylka, a to ve 3. scéně IV. aktu, kde chybí tato dvouveršová promluva třetího komorníka:

Tertius (t. j. Cubicularius):

*Gnediger herr, nach deim Gebot
thun wir gerne frue und spot.*

Konáč se úzkostlivě snažil, aby podal věrný překlad německé hry. Zdá se, že na nejednom místě jej tento úzkostlivý vztah k textu originálu výrazově omezoval. A tak v Konáčově překladu najdeme nejen místa šťastně přeložená, ale také místa jazykově neobratná. Těsná překladatelská závislost na Greffovi byla však překladu k prospěchu v některých pasážích laděných lyricky. Pro srovnání uvedu toto místo:

Holofernes:

*Sihe zart, fraw, noch dis apfelein,
wie ist es doch so hübsch und fein,
so rot, hübsch und lüstiglich,
ach, schönes freulein, ich bitte dich,
du wolts von meiner wegen essen,
der trew wil ich dir nicht vergessen.*

Holofernes:

*Pohled na toto jablěčko, | mé milé, milé srdéčko,
kterak jest pěkně červené, | velmi jakés utěšené.
I věřím, že je pro mne sníš | a že jest čisté chuti zviš. (IV, 6)*

V téže scéně rozvedl Konáč lyrickým čtyřverším Greffův jediný verš:

Judith:

Ach, herr, ich hab vorwar genug.

Judith:

*Muoj panáčku, věř mi toho,
žeť již na mne bude mnoho.
Však to pro tvé zdraví všecko
učiním, mé milé srdéčko. (IV, 6)*

Při četbě takových samostatnějších míst máme dojem, jako by Konáč svůj jazyk osvěžoval příklonem k tradici staročeské poesie, v citovaném případě k tradici milostné lyriky. Ovšem právě v těchto částech hry, kreslicích Juditin vztah k Holofernovi, nastává u Konáče určité posunutí smyslu originálu. Milostná oslovení, jako *Mně se líbí dobře všecko, o mé přemilé srdéčko* (IV, 6), neodpovídají zcela verši originálu *Er schmeckt*

mir traun von hertsen wol a mění tak poněkud proti Greffovu záměru a proti koncepci bible Juditinu formu jednání.

Konáčův překlad je na některých místech zbytečně mnohomluvný a statický a přitom je v něm řada nepřesností a dokonce omylů, vzniklých spíše nepozorností překladatele než sazečským nedopatřením. Tak na př. ve IV, 6 je řeč Bagoova označena jako Holofernova nebo ve IV, 5 je Greffovo dvojverší

*Wolan so geht und richtet zu,
sieh, da mein herr der kumpt nu*

přeloženo takto:

Nu, tehdy medle nestuojte, | neb hýn paní jde, již strojte

(přichází totiž Holofernes).

Hra je ukončena epilogem, který — podobně jako předmluva — je přeložen volněji než vlastní text hry; autor tu nebyl spoután snahou přesně reprodukovat děj, a mohl tedy i zde rozvinout své moralisování.

Z toho, co jsem uvedl, vyplývá potvrzení Máchalova zjištění, že předlohou Konáčovy Judith, označené v podtitulu jako *Hra z historií Judith pilně vybraná | a rykmy mírnými tuto sepsaná | abychom se v nepravostech poznali | a za smilování k Bohu volali | aby nepřátely odvrátil od nás | přeukrutné v tento nebezpečný čas*, a vytištěné r. 1547 u Jana Kosořského, byla Tragedia des Buchs Judith inn deudsche Reim verfasset durch Joachi Greff von Zwickaw nützlich zu lesen, kterou vytiskl ve Wittenberku Georg Rhaw r. 1536. V tom, že Konáč neuvedl autora originálu, trval ještě usus, přezívající u nás až do obrození, podle něhož byly adaptace a překlady uváděny bez jména původního autora. Konáč snad svou předlohu neuvádí také proto, že šlo o látku biblickou, jak je několikrát zdůrazněno, a bible se pokládala — zvláště v prostředí evangelického — za majetek všech věřících.

Stanovení závislosti Konáčova spisu na německém originále Greffově nesvědčí snad o méněcennosti této Konáčovy práce a jeho celého literárního díla. I Judith je nutno chápat v souvislosti se soudobou historickou situací. Není v ní ovšem možno hledat odraz soudobých poměrů v té míře jako v díle původním. Avšak sám fakt recepce nevyklučuje nikterak vztah překladu k domácí skutečnosti. Konáčův překladatelský čin však jistě nebyl samoúčelný. Je pravděpodobné, že Konáč vydáním svého překladu sledoval dvojí cíl: národní a mravní. Jednak chtěl poukazem na statečnost Juditinu a Židů v boji proti přesile posílit národní jednotu a hrdost, zvláště s ohledem na turecké nebezpečí, jednak mu šlo o to, aby prostřednictvím jednání

Židů i Achiora byly zdůrazněny ty mravní ideály, k nimž se sice formálně utrakvisté hlásili, ale ne vždy je v životě plnili. Že tento náš výklad není subjektivní, dokazuje jak Konáčova předmluva, tak jeho úvodní veršování, které jsem rozebral výše.

V

Pro Konáčův přístup ke Greffovi je charakteristické, že se ve svém překladu nesnažil osvobodit od své předlohy, ačkoliv k tomu měl velkou příležitost. Překládal biblickou látku a dlouho pěstěný jazyk českých biblí mohl mu v nejednom případě při překladu posloužit, podobně jako byl Greffovi oporou biblický překlad Lutherův. Je ovšem možné, že Konáčovi tato souvislost textu Greffova s Lutherovým překladem bible ušla, t. j. že necítil formulační shody jako tvárný prostředek. Přesto však udivuje, že nevyužil textu některé soudobé bible na těch místech, kde se to přímo nabízelo, to je tam, kde se jazyk bible přímo vnucoval svou uměleckou vyvráleností a vznešeností a nejednou i pokusem o rým nebo aspoň asonanci. Taková místa obsahuje na př. kapitola pátá, v níž mluví nejdříve Holofernes ke knížatům moabským a vévodům amonitským a potom Achior, nebo kapitola devátá s Juditinou modlitbou, nebo dvanáctá, podávající rozmluvu Holoferna s Juditou při hostině, nebo konečně šestnáctá kapitola bible s děkovnou písní Juditinou. Znovu opakuji, že Konáč nepoužil žádné ze soudobých tištěných biblí, jako byla Benátská (z r. 1506; obě biblické inkunabule, Pražská z r. 1488 a Kutnohorská z r. 1489, byly Benátské biblí po stránce textové předlohou), Severýnova (1. vyd. z r. 1529, druhé vyd. z r. 1537) nebo Norimberská (z r. 1540). Zjištění, že se Konáč neopřel o text žádné z těchto biblí, potvrzuje náš základní názor o těsné překladatelově závislosti na Greffově skladbě a zároveň vyvrací tuto Měrkovu formulaci o Juditě: „Tam, kde se připíná k biblí, jest jazyk nejohednější.“²⁶

Konáč nepoužil ani druhé možnosti, aby se osvobodil od své předlohy. Greffova hra obsahuje totiž píseň s incipitem Herr Gott, du bist der almechtiger Gott (V,3). I tato píseň byla Konáčem doslova přeložena s incipitem Bože, Otče nebeský, králi nejmocnější, i když v tomto případě měl Konáč možnost použít některé děkovné písně ze soudobého kancionálu, jako byly především utrakvistické kancionály Václava Mířinského v otiscích z r. 1522 a 1531²⁷.

²⁶ ČMF IV, 1915, str. 12.

²⁷ Nelze předpokládat, že by staroutrakvista Konáč použil písní z kancionálů bratrských, jako byly Lukášovy (vyd. r. 1501, 1505, 1519), nebo Písní chval božských od Jana Roha (z r. 1541).

S tím souvisí jedna zajímavost: Podle dvou poznámek na posledním listě (jež v originále nejsou), jednak že *v této pak knize všechny tyto rykmy (však jestliže by se komu čísti stejskalo) bude sobě moci zpívati notami obecními*²⁸ a *nejvíc jest jich na tu notu jako Vitamque faciunt beatiorem*, jednak že děkováná píseň Judith se zpívá jako Komuž mílo spasení, časovět sou nyní, stejně jako ze scénických poznámek o zpěvu lze soudit, že skladba mohla být provozována jako hra se zpěvy, což by jistě zvyšovalo její umělecký účinek.

Z konáčovského materiálu můžeme soudit ještě na jeden důvod, proč se překladatel nesnažil odchytil od své předlohy. Domnívám se, že proto, že si byl dobře vědom svých omezených schopností dramatických. Že Konáč dramatikem vskutku nebyl, dokazuje jeho Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená, v nížto tyto vosoby mluví: Štěstí, Chudoba, Neštěstí. Tato hra byla vydána společně s Knihou o hořekování a naříkání Spravedlivosti a s dramatem Judith a není nijak zvlášť dovedným zdramatisováním úvodu ke třetí knize Boccacciova latinského spisu *De casibus virorum illustrium*; tento úvod je označen jako *Paupertatis et Fortunae certamen*²⁹. Tato hra, v níž Konáč mohl projevit vlastní dramatické schopnosti, je příliš statická a rozvláčná, postrádá dramatický vzruch a autorovi se do dramatické formy podařilo vtěsнат jen jeho záměrné moralisování.

V jedné oblasti je Konáč přece samostatný: ve verši.

Místo osmislabičného verše originálu užívá z větší části verše jedenáctislabičného. Tento rozměr, který Konáč sám nazývá *hendekasyllabem*, znamená *novum* v naší dramatické produkci (je ho také užito ve Hře pěkných přípovědek, a to v předmluvě a v počátečních třech promluvách). Konáč zachovává většinou přesně počet jedenácti slabik, ale po stránce rozložení slovních přízvuků jsou jeho verše bez zřetelného rytmického půdorysu. „Hendekasyllabu“ není však v díle užito důsledně. Na některých místech Konáč používá verše osmislabičného s trochejskou tendencí (vytištěny jsou zprav. dva verše na jednom řádku a graficky odděleny svislou čárkou). Je to na př. v předmluvě nebo v kratších úsecích, obsahujících čtyři, šest nebo osm veršů. Přitom však nelze říci, že by dvojnásobný rozměr (osmislabičný a jedenáctislabičný) měl nějakou významovou hodnotu, že by na př. sloužil k odlišení různých jednajících postav; lze jen konstatovat, že osmislabičné schema se poněkud více uplatňuje v lyrických pasážích.

Pokud je v originále jediný verš, překládá jej Konáč většinou dvěma verši osmislabičnými, na př.:

²⁸ Domnívám se, že Konáč pod *notami obecními* nemyslel jenom nápěv o schématu 8, 8, 8, 8 slabik, ale patrně pod tímto označením rozuměl také ustálené nápěvy jedenáctislabičné, i když nebyly tak časté jako nápěvy osmislabičné.

²⁹ Děkuji Strahovské knihovně za zapůjčení inkunabule, sign. DM IV 19.

Holofernes:

Wolan drauff gilts ein freundlichn trunck.

Ad prelibatorem³⁰:

Gib, herr, denn grossen becher mir.

Ad ipsam Judith:

Ich habs gesagt, es gilt dir.

Judith:

Wol bekams dir, gnediger herr mein.

Holofernes:

Na tof chci plnú připíti, | ač jí chceš ode mne mítí.

K prebibatorovi³¹:

Podej sem koflíku toho, | at již neprodlévám mnoho.

K Judith:

Řekl sem, že tuto dám tobě, | a vím, že jí přijmeš k sobě.

Judith:

Mám jí ráda, milý pane, | k vaší vuoli vše se stane. (IV, 6)

S tímto způsobem Konáčova překladu souvisí to, že tam, kde v originále po jednom verši určité promluvy následovaly tři verše, pětiverší, po případě sedm nebo více lichých veršů, překládá Konáč sudým počtem veršů. Rým je v originále i v překladu sdružený.

Kromě měnění veršové struktury je v Konáčově Juditě ještě jedna zvláštnost: v 5. scéně II. aktu promlouvá Sára ve dvou strofách sapfických, kdežto v originále je osm veršů osmislabičných³². K tomu je nutné poznamenat, že se sapfickými strofami se u Konáce setkáme i jinde, na př. na začátku a na konci jeho překladu Sylviovy kroniky z r. 1510, na konci spisu Životové a mravná naučení mudrcuo přirozených z r. 1514 nebo na začátku a na konci Smlúvy všech tří stavuo svatováclavského sněmu z r. 1517. Konáč, používající sapfických strof zvláště ve svých úvodních věnováních, se užitím tohoto strofického útvaru bezpochyby vědomě odlišoval nejen od svých současníků, ale také od celé dosavadní veršové praxe.

V Konáčově textu nacházíme někdy přesah tam, kde se v originále kryje hranice verše s hranicí syntaktického celku:

³⁰ Sic (místo praebibatorem).

³¹ Po straně je vysvětlení, které v originále není a jež svědčí o Konáčově zřeteli k publiku neznalému latiny: *Prebibator slove ten, klerej pítí kredencuje.*

³² V první sapfické strofě zní adonský verš *té bídy ujítí* a má tedy o jednu slabiku více. Josef Král k tomu v díle *O prosodii české*, Praha 1923, část 1, str. 19, poznamenává, že „snad připustil tu Konáč synizesi slabik *dy* a *u*“ nebo je to nedopatření.

Judith:

*Vítej, milý mládenče, co nového
oznámíš mi nyní od pána svého.*

Judith:

*Sey willkommen, jungeling,
was sagstu mir, was seins fuer ding. (IV, 6)*

VI

Jaké je místo Konáčovy Judity ve vývoji českého dramatu?

V dramatické tvorbě české renesance lze rozlišit dva proudy: hry obsahu biblického a hry obsahu světského. Konáč k nám svým překladem přenesl německé literární úsilí v oblasti biblických her a svou Juditou stojí na samém počátku proudu, který potom zesiluje a produkuje hry o Šalomounovi, o *strašlivém podvrácení Sodomy a Gomorrhý* a o *obětování Isáka*, o bohatci a Lazarovi, o Tobiáši, o Helim a jeho synech, o Ruth, o vdově, o Samsonovi a jiné³³. Bohužel literární výsledky tohoto snažení jsou namnoze nevelké, protože jde o překlady z němčiny. Samostatnějším skladačem je jen Slovák Pavel Kyrmezer ze Štávnice.

V řadě těchto biblických her nacházíme i nové zpracování námětu o Juditě, překlad německé hry Hanse Sachse (z r. 1551), pořízený Mikulášem Vránou Litomyšlským a vydaný r. 1605. Komposiční a jazykové prostředky Vránovy Komédie české o ctné a šlechetné vdově Judith a o Holofernovi, hajtmanu krále Nabochodonozora, jsou umělečtější než u Konáče a jsou dány vyspělejší a dramatičtější předlohou. Nicméně není bez zajímavosti ukázat na některé rozdíly mezi našimi dvěma překlady dvou německých zpracování téže biblické látky³⁴.

Scéna zabití Holoferna není u Vrány podána naturalisticky: u Konáče totiž usekne Judith Holofernovi hlavu před obecenstvem, kdežto u Vrány — podle scénické poznámky — *Judith z stanu vychází s nahým mečem a s hlavou sřatou*.

Exposice je u Vrány stručnější než u Konáče: přispívá k tomu i to, že hlavní postava vystupuje již ve druhém jednání (u Konáče až ve třetím), i to, že u Vrány mezi jednajícími osobami je i král Nabuchodonozor, což zvyšuje dramatický spád děje (jinak má Vrána užší obsazení než Konáč — jen 15 osob). Konáčova verze je dynamičtější až od 4. scény IV. aktu.

³³ Hry jsou většinou otištěny v t. zv. Sborníku Stolovského, knih. Nár. musea, sign. 27 F 7.

³⁴ Tím ovšem nejsou naše literární zpracování thematu o Juditě u konce. Řadu děl na toto thema by bylo možné prodloužit až do nové literatury. Z ní připomínám aspoň báseň S. K. Neumanna ze sbírky Bohyně, světice, ženy (vyd. r. 1915) a Olbrachtovu prozaickou parafrázi z Biblických příběhů (1939).

Dramatické napětí Vránovy hry stupňuje Holofernův slib, že přijme židovského boha, dostane-li skrze Juditu město.

Shodně jsou závěry obou her aktualizovány tureckým nebezpečím.

Je ovšem samozřejmé, že uvedené rozdíly, resp. shody, jsou dány předlohami, že tedy nejsou výsledkem samostatného tvůrčího úsilí překladatelů, přesto však naznačují vývoj biblické látky o Juditě v literatuře jak naší, tak německé.

Jediná zásadní věc je nepochybně pro Konáče i Vránu společná: skutečnost, že oba zůstali za ideálem své doby, jímž bylo umělecké zpracování biblického námětu národním jazykem v klasické dramatické formě. Chceme-li být k iniciátorovi našeho biblického dramatu spravedliví, musíme zdůraznit, že svou Juditou o uskutečnění tohoto ideálu ani neusiloval, protože své literární aspirace vědomě usměrňoval k moralistním cílům.